

Poden les lleis canviar la realitat lingüística?

Balanç de l'impacte de la Llei 101 sobre la integració lingüística dels immigrants al Quebec, trenta anys més tard

MARIE McANDREW

Departament d'Administració i Fonaments de l'Educació, Facultat de Ciències de l'Educació, Universitat de Mont-real
Càtedra en Relacions Ètniques, Universitat de Mont-real

Introducció

Els organitzadors m'han «imposat» un repte difícil: no només presentar l'acció del Govern quebequès en matèria de llengua, aquests trenta últims anys, i els nostres resultats respecte a la integració lingüística dels immigrants (tasques «relativament» fàcils), sinó, sobretot, establir una relació de causa i efecte entre aquestes dues realitats, un objectiu molt més ambiciós.

Efectivament, com cadascun de vostès segurament és conscient, la qüestió plantejada, que suscita com a resposta un *sí* o un *no*, és purament retòrica. Nosaltres sabem que les lleis *soles* no poden canviar la realitat lingüística. Per tant, la qüestió que ens interessa veritablement és saber, d'una banda, «en quines condicions, poden les lleis contribuir a la normalització lingüística?» i, d'altra banda, «és possible d'aïllar els seus impactes sobre els nostres èxits i fracassos en matèria de llengua, enfront de totes les altres accions del govern i de la societat civil?».

En el cas quebequès (i potser també a Catalunya, però serien vostès qui haurien de confirmar-m'ho), aquesta qüestió és particularment central, ja que l'acció en matèria de llengua s'ha desenvolupat, aquests trenta últims anys, paral·lelament a una contínua i creixent implicació del Govern quebequès en matèria de selecció i integració dels immigrants. Enfront de resultats «bruts», en definitiva, prou satisfactoris en l'àmbit del coneixement i dels usos públics de la llengua, el debat recent ha passat a focalitzar-se en el pes respectiu dels determinants pre- i postmigratoris en matèria d'integració lingüística. Així, per exemple, un dels estudis més recents del Consell Superior de la Llengua Francesa (2004) es titula *Està tot decidit abans de l'arribada?* Sense compartir ja amb vostès la resposta de l'autor, em sembla clar que les decisions en matèria de la selecció dels immigrants juguen un paper en els resultats lingüístics tan important com les intervencions relatives a l'acollida dels nousvinguts i a l'aprenentatge de la llengua.

No obstant això, no posem el carro davant dels bous. Així és com intento procedir amb el fi, no de pretendre presumptuosa-

ment donar una resposta categòrica a la qüestió plantejada pels organitzadors, sinó de compartir amb vostès algunes idees que podrien enriquir el debat que tindrem més endavant.

La primera part de la meua presentació estarà centrada en el context sociolingüístic i polític específic del Quebec. Recordaré la dinàmica que existia, abans de l'adopció de la *Charte de la langue française* de 1977, en matèria de les relacions lingüístiques, així com les grans orientacions i l'àmbit d'aplicació d'aquesta llei. Presentaré també una visió esquemàtica de l'acció quebequesa en l'àmbit de la immigració.

En la segona part, faré el balanç global, és a dir sense tractar d'aïllar l'impacte específic d'unes o altres de les polítiques públiques que pertanyen, directament o indirectament, a la integració lingüística dels immigrants i dels seus descendents. Utilitzaré tres indicadors, la legitimitat pròpia dels quals en una societat democràtica serà discutida: el coneixement del francès, el seu ús en diversos àmbits de la vida pública i privada i finalment la seva adopció com a llengua materna (transferències lingüístiques).

Finalment, en la tercera part tractaré de treure de l'experiència quebequesa algunes lliçons que podrien inspirar l'acció dels planificadors en altres contextos. Il·lustraré, primerament, la necessitat que tots els components de l'acció pública en matèria d'integració lingüística dels immigrants siguin complementaris. Conclouré després amb la presentació dels escenaris possibles pel que fa al futur de Mont-real i el que aquests revelen sobre els lligams complexos entre llengua i cultura en contextos de redefinició més gran de les relacions lingüístiques.

1. El context sociolingüístic i polític

a) La dinàmica de les relacions lingüístiques abans de 1977 i les grans orientacions de la Charte de la langue française

Contràriament a la situació que existia a Catalunya durant el franquisme i també en certes províncies canadenques de llengua an-

glesa fins als anys seixanta, la situació del francès al Quebec abans de 1977 no podria ser caracteritzada com a diglòssica. Efectivament, encara que existia una desigualtat i una especialització de les llengües en el domini públic, el francès no era combatut ni tampoc confinat només a l'espai privat. Com avui, el francès dominava la política provincial i la gran majoria dels intercanvis lingüístics públics fora de Mont-real.

Així mateix, l'escolarització dels francòfons en francès —i per tant la seva alfabetització en aquesta llengua— mai va ser interrompuda: aquesta arribava fins a la universitat, encara que els recursos no eren igualitaris si els comparem amb la situació viscuda per la població anglesa. Els mitjans de comunicació (diaris, ràdio, televisió) en francès també han existit sempre.

No obstant això, el domini de l'economia per la minoria anglòfona, juntament amb el tradicionalisme de la població francòfona, comportava diverses situacions desfavorables per a l'estatus del francès:

— L'anglès dominava com a llengua del treball a Mont-real, especialment en les esferes superiors de les empreses, on els francòfons estaven fortament infrarepresentats. En els contextos on s'utilitzava el francès (per exemple, a les regions fora de Mont-real), la falta de domini del vocabulari tècnic en molts camps d'activitat induïa a una certa utilització de l'anglès.

— Al centre de Mont-real, la llengua del comerç i dels serveis era, amb més freqüència, l'anglès, per la qual cosa els consumidors de llengua francesa molt sovint no podien comunicar-se en la seva llengua.

— La publicitat comercial a Mont-real es feia gairebé totalment en anglès. Això enviava un missatge fals als nousvinguts referent al pes respectiu de les llengües a la metròpoli (en aquesta època, el 67 % de francòfons) i encara més a tot Quebec (un percentatge constant de més del 80 %).

— Més del 80 % dels immigrants —seleccionats exclusivament pel Govern federal— triaven l'escola anglesa i els seus descendents adoptaven l'anglès com a llengua d'ús i a llarg termini com a llengua materna en les mateixes proporcions. En un context on la natalitat baixava entre els francòfons (després de la «revolució tranquil·la» dels anys seixanta) i entre els anglòfons, els al·loglots, que representaven el 12 % de la població de l'àrea metropolitana i el 15,2 % de la de l'illa el 1971, tenien la balança del futur lingüístic de Mont-real.

Després de més de deu anys de conflictes lingüístics bel·licosos, la *Charte de la langue française* adoptada el 1977 té com a objectiu principal fer del francès «la llengua normal i usual de la vida pública». Amb excepció del component terminològic que apunta cap al vocabulari especialitzat, aquesta llei no es concentrava en la normalització de la llengua o en el seu domini pels francòfons, com feia la de Catalunya. Al contrari, les seves dues prioritats

eren, d'una banda, el dret dels francòfons a treballar i a rebre serveis en francès, i de l'altra, la integració lingüística dels immigrants.

Pel que fa a aquest últim component, que constitueix l'objecte central de la nostra presentació, l'impacte de la Llei és directe només en un àmbit, l'escolarització. El component escolar de la *Charte* fa de l'assistència a l'escola francesa una obligació per a tots els alumnes, encara que enuncia una sèrie d'excepcions que corresponen, essencialment, als drets històrics de la minoria anglòfona i de les comunitats que s'hi havien assimilat en el passat a triar l'escola de la seva preferència. Avui, el 95 % dels nousvinguts i el 83 % del conjunt de la població al·loglota estan escolaritzats en francès. Tanmateix, podem assumir que les accions iniciades per la política lingüística en altres àmbits (Administració pública, treball, comerç i publicitat) tenen un cert impacte sobre la integració lingüística dels immigrants, encara que aquests no representaven el seu públic diana prioritari. Però en el cas específic de la llengua del treball, el fet que el caràcter coercitiu de la legislació s'aplica només a les empreses de més de cinquanta empleats constitueix un límit important, atès que els immigrants estan concentrats en petites i mitjanes empreses.

Més enllà de la lletra, una política lingüística també defineix la norma de desitjabilitat social, sobretot quan, com ha estat el cas a Quebec, resulta d'una forta mobilització de la majoria de la població i d'un ampli debat públic. En aquest sentit, es podria traçar, però no demostrar amb rigor, la seva influència sobre les grans orientacions d'altres polítiques públiques. Per exemple, la política de selecció i d'integració que descriurem ara.

b) La política d'immigració i d'integració

Paral·lelament al desenvolupament i la implantació de la política lingüística, el Govern quebequès dels darrers trenta anys també s'ha implicat activament en la selecció i en la integració dels immigrants, un àmbit que és competència constitucional compartida amb el Govern federal.

L'acord més recent en aquesta matèria (1991), ha consagrat, d'una banda, la responsabilitat exclusiva del Quebec en qüestió de selecció dels immigrants anomenats *independents* (és a dir, les persones que trien lliurement d'establir-se en el nostre territori —al voltant del 60 % del moviment—). Les categories de *reunificació familiar* i d'*immigració humanitària* continuen sent de jurisdicció de l'Estat canadenc, encara que el Quebec segueix sent consultat al respecte. D'altra banda, s'ha fet de la integració lingüística i econòmica dels nousvinguts un assumpte exclusiu del govern quebequès. Globalment, aquesta articulació de la selecció i de la integració permet a la nostra societat enviar un missatge clar i coherent ja des del país d'origen, on el candidat troba un conseller del Servei d'Immigració del Quebec, fins al país d'acollida, sobre el caràcter específic

del Quebec: cap immigrant pot pretendre, com en una altra època, anar «al Canadà» i no saber que s'installava en una societat francòfona.

De manera més específica, la política de selecció privilegia dues grans orientacions:

– Una selecció dels immigrants que contribueixin al desenvolupament d'una societat francòfona i d'una economia pròspera basada en el respecte dels valors quebequesos de reunificació familiar i de solidaritat internacional.

– Un pujada gradual dels nivells d'immigració en funció de les necessitats de la societat d'acollida.

El nivell i els components del moviment migratori, que s'ha elevat aquests últims deu anys a una mitjana del voltant de trenta-sis mil persones per any (per a una població total de 7.520.900 habitants), són definits després d'un procés de consulta pública per un arbitratge dels objectius demogràfics, econòmics, lingüístics i humanitaris. Notem, respecte a això, que si el coneixement previ del francès permet augmentar les possibilitats de selecció, aquest criteri no és eliminadori, la qual cosa reconeix el fet que un nombre important d'immigrants alloglots i fins i tot anglòfons són susceptibles, a llarg termini, de contribuir al dinamisme i al caràcter francòfon de la nostra societat.

Així, com podem veure a la taula 1, la meitat dels immigrants admesos al Quebec després de l'any 2000 ja coneixia el francès; d'aquests, la meitat coneixia també l'anglès. Però és clar que és dins de la categoria dels independents (seleccionats pel Quebec) que es realitzen els avenços essencials (61 %).

En qüestió d'integració, el Quebec ha volgut delimitar, primerament, les alternatives de societat que permeten definir els drets i les obligacions dels nousvinguts i de la societat d'acollida. Per fer això, ha desenvolupat un «contracte moral» basat en els tres principis següents:

– una societat on el francès és la llengua comuna de la vida pública;

– una societat democràtica on la participació i la contribució de tots són esperades i afavorides;

– una societat pluralista oberta a les aportacions múltiples dins dels límits que imposen el respecte dels valors democràtics fonamentals i la necessitat de l'intercanvi intercomunitari.

L'interès dels dos primers enunciats, els quals no han de ser considerats necessàriament innovadors, consisteix en la crida pública que fan a cadascuna de les parts ineludibles del contracte social al Quebec. En aquest sentit, és evident que el primer principi representa «la part del camí» que estan cridats a fer els nousvinguts mentre que el segon es dirigeix prioritàriament a la comunitat francòfona, que podria cedir a la temptació de l'exclusió o de tancar-se sobre si mateixa. Cadascun d'aquests principis és prou matissat per permetre identificar certs límits que responen a les preocupacions de l'altre grup. Així, la noció de *llengua comuna de la vida pública* s'oposa a l'assimilació lingüística i fins i tot afavoreix el desenvolupament de les llengües d'origen com un enriquiment per a tota la societat quebequesa.

En matèria lingüística, els serveis són de dos tipus. Primerament hi ha els serveis per als adults que, sota la responsabilitat del Ministeri d'Immigració i Comunitats Culturals, no són obligatoris, però arriben al 60 % de la clientela potencial (els immigrants adults alloglots). Aquests serveis prenen formes molt variades: cursos intensius durant el dia amb una suma de diners per a supervivència, cursos a temps parcial a la nit, i algunes fórmules innovadores, com per exemple les escoles destinades a les mares que viuen sense parella, o a les petites i mitjanes empreses on la quasi absència de francoparlants impedeix la francesització de les activitats. En el medi escolar, els serveis d'aprenentatge del francès són universals i obligatoris (a causa de l'impacte de la Llei 101). En la majoria dels casos, consisteixen en una classe d'acollida on els nousvinguts es queden usualment un any i en un suport lingüístic ofert durant els dos primers anys de la seva integració a la classe regular.

Taula 1

Immigrants admesos al Quebec segons el coneixement del francès i de l'anglès, 2000–2004

Coneixement del francès i de l'anglès	Immigració econòmica (%)	Reunificació familiar (%)	Refugiats (%)	Altres (%)	Total (%)
Només francès	24,0	21,8	25,5	51,4	23,9
Francès i anglès	37,1	12,4	7,1	11,5	25,9
Saben francès	61,1	34,2	32,6	62,9	49,8
Només anglès	11,6	23,2	25,9	29,9	16,9
Ni francès ni anglès	27,3	42,6	41,1	7,2	33,3
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

FONT: Ministère de l'Immigration et des Communautés Culturelles. Taula sobre la immigració al Quebec. 2000–2004. Març 2005.

2. Elements d'un balanç

Globalment, és possible fer diverses constatacions basant-se tant en les dades de diversos censos canadencs (els quals es realitzen cada cinc anys i contenen qüestions relatives al coneixement de les llengües, a les transferències lingüístiques, i, a partir de 2001, a la llengua del treball) com en dades de fonts administratives quebequeses o d'estudis específics (en la majoria dels casos, sobre els usos escolars o públics).

Qualsevol que sigui l'indicador utilitzat, després de 1971, els avenços en matèria d'integració lingüística dels immigrants han estat marcats tant en termes absoluts com enfront de les dades relatives a l'anglès, llengua amb la qual el francès està en competició. No obstant això, no hi ha un consens sobre l'impacte d'aquests avenços sobre la situació lingüística global especialment a Mont-real (per exemple si són suficients, en un context de creixement de la immigració, per mantenir i accentuar el caràcter francès del Quebec).

Respecte a això, l'optimisme o el pessimisme està estretament relacionat amb l'indicador triat, el qual, en si, revela una concepció més o menys plurilingüe i pluralista del que hauria de ser la nació quebequesa. Per a alguns, incloses les instàncies públiques quebequeses, seguint en aquest sentit el discurs desenvolupat en l'*Enunciat de política en matèria d'immigració i integració* de 1990, l'Estat no hauria de preocupar-se de la llengua de la vida privada ni tenir com a objectiu l'assimilació lingüística dels immigrants. Un Quebec on els indicadors de l'ús del francès a la vida pública són positius és suficient per a respondre a les seves expectatives i considerar el futur amb optimisme. Per a altres, l'avenir del francès es decidirà al Quebec en funció del nombre de locutors nadius que aquesta llengua aconseguirà preservar. La reticència dels «demòcrates pluralistes» en aquest punt els sembla angelisme: si al capdavant els descendents d'immigrants arribaran a canviar de llengua, val més que sigui en favor del francès, pensen ells, i l'Estat no hauria de trigar a anunciar públicament aquest objectiu. L'indicador privilegiat d'aquestes persones és per tant *la transferència lingüística*, que pot ser definida de manera més o menys radical com l'abandó de la llengua materna en favor del francès o de l'anglès, com a llengua materna o com a llengua d'ús a casa. En el cas dels immigrants, és clar que la segona definició és la més realista però certs demògrafs insisteixen a utilitzar la primera, la qual cosa evidentment reforça les seves conclusions pessimistes.

Efectivament (*Sécrétariat à la politique linguistique*, 2005), si es tria només l'indicador de la llengua materna, la situació global de llengües a l'illa de Mont-real mostra una disminució del francès. No obstant això, hi ha dos matisos molt importants a fer: d'una banda, aquesta disminució no ha estat en favor de l'anglès

Taula 2

Població del Quebec segons la llengua materna, 1971–2001

Zona	Llengua materna	1971 (%)	2001 (%)
Quebec	Francès	80,7	81,4
	Anglès	13,1	8,3
	Una altra llengua	6,2	10,3
Àrea metropolitana de Mont-real	Francès	66,3	68,1
	Anglès	21,7	12,8
	Una altra llengua	12,0	19,1
Illa de Mont-real	Francès	61,2	53,2
	Anglès	23,7	17,7
	Una altra llengua	15,1	29,1

FONT: Comité Interministériel sur la Situation de la Langue Française, report del Comité Interministériel sur la Situation de la Langue Française (1996), *Le français langue commune*; Statistique Canada, *Recensement de 2001*, 97F007XCB01001 i 95F0488XCB1001 en el catalèg. Citat pel Secrétariat à la Politique Linguistique au Quebec a <http://spl.gouv.qc.ca/publications/rapport/defi/defi_faits.html>.

sinó de les altres llengües, i d'altra banda, si es tria l'àrea metropolitana com a zona de referència, es nota també que el francès ha progressat lleugerament.

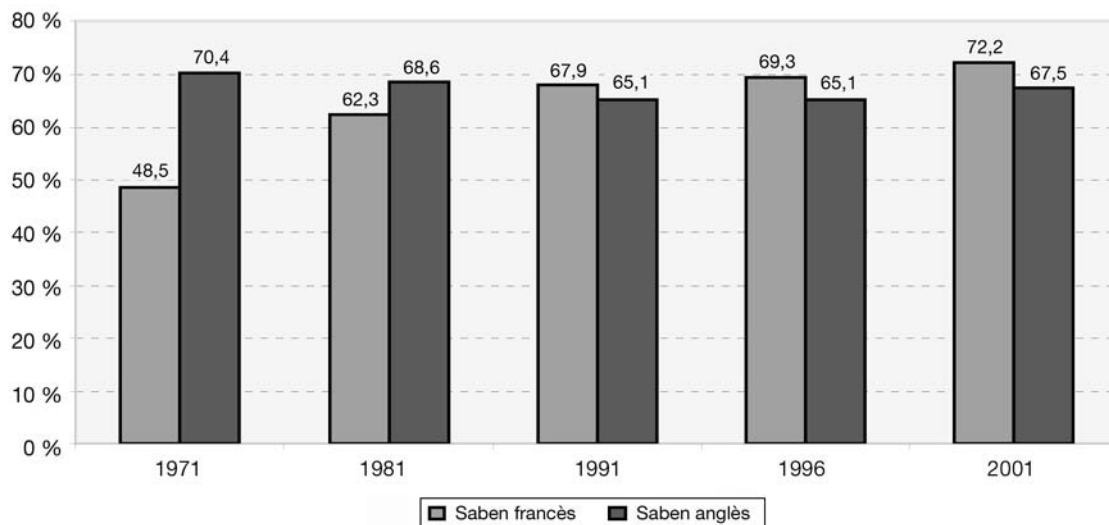
El debat ja està obert, sobretot perquè, com es podia esperar, la intensitat dels avenços és inversament proporcional al caràcter exigent de l'indicador triat.

a) Coneixement i usos de la llengua en contextos institucionals

Els avenços són màxims i sense ambigüitat en matèria del coneixement i del domini de la llengua, així com del seu ús en contextos institucionals molt dirigits i delimitats com és el cas de l'escola. Per exemple, com podem veure a la taula 3, el coneixement del francès entre la població immigrada alloglota del Quebec ha augmentat de 48,5 % el 1971 a 72,2 % el 2001. Però veiem també que el coneixement de l'anglès s'ha mantingut sensiblement, per la qual cosa en realitat aquesta és una població àmpliament bilingüe i si tenim en compte les llengües d'origen, trilingüe.

A més, com podem veure a la taula 4, el coneixement del francès entre la població immigrada té una relació estreta amb el seu període d'arribada. Aquesta relació és efectivament màxima des de les cohorts que van immigrar a la meitat dels anys setanta fins a aquelles que ho van fer a la meitat dels anys noranta, la qual cosa demostra l'impacte de la política lingüística (la disminució del període més recent reflecteix també el fet que aquestes persones estan encara aprenent la llengua).

Taula 3

Coneixement del francès i de l'anglès de la població immigrada al·loglota, censos: 1971, 1981, 1991, 1996 i 2001, Quebec

* Llengua materna única, diferent del francès o l'anglès.

FONT: Statistique Canada, censos de 1971, 1981, 1991, 1996 i 2001, compilació especial de MCCI (2005).

Taula 4

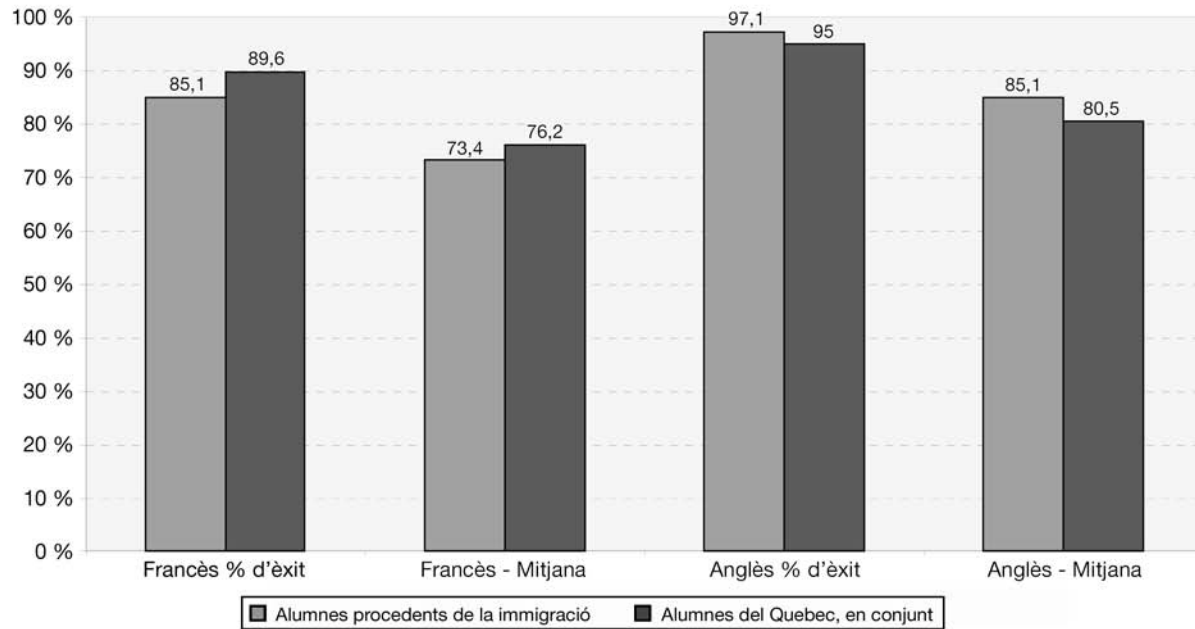
Coneixement del francès i de l'anglès de la població immigrada, segons el període d'immigració, Quebec, 2001

Període d'immigració	Només francès (%)	Francès i anglès (%)	Saben francès (%)	Només anglès (%)	Ni francès ni anglès (%)
Abans de 1976	20,0	53,5	73,5	21,6	4,9
1976 – 1980	26,7	55,3	82,0	13,0	5,0
1981 – 1985	27,3	53,3	80,6	13,7	5,6
1986 – 1990	25,9	52,2	78,1	17,1	4,8
1991 – 1995	29,0	47,2	76,3	18,4	5,3
1996 – 2001	33,0	38,7	71,7	21,7	6,6
Total	25,8	49,7	75,5	19,2	5,3

FONT: Statistique Canada, *Recensement de 2001*, compilació especial de MRCI (2004).

Taula 5

Taxa d'èxit i mitjanes dels alumnes en els exàmens ministerials, francès i anglès, cinquè any de secundària, Quebec (cohorts que van començar la secundària el 1994, 1995, 1996)

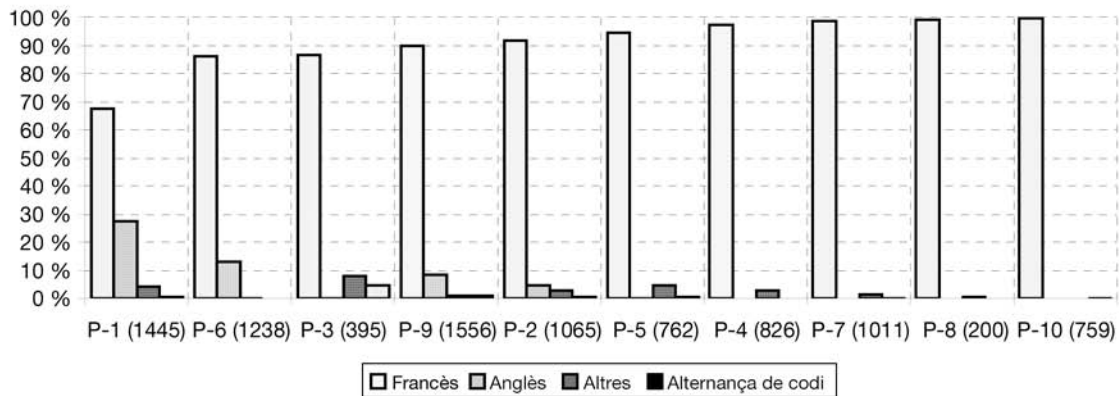
FONT: M. McANDREW et al. (2004), *La réussite des jeunes noirs anglophones dans les écoles de langue française à Montréal: Un bilan*.

L'escolarització en francès ha permès també un domini molt satisfactori de la llengua francesa, com ho demostren els resultats de la població d'origen immigrada en l'examen nacional de francès del Ministeri d'Educació, que es presenten gairebé equivalents als de la població del Quebec en el seu conjunt (taula 5). En canvi, els seus resultats en anglès continuen sent superiors a la mitjana.

A més, contràriament a les percepcions dominants en els anys noranta, una important investigació realitzada a vint escoles de primària i secundària de l'illa de Mont-real ha demostrat que l'ús de la llengua francesa fora de la classe era dominant en tots els àmbits, encara que variava la presència de l'anglès i d'altres llengües dependent, en el primer cas, de la presència de grups anglòfons o anglò-fils, i, en el segon, del percentatge de nous nadius (taules 6a i 6b).

Taula 6a

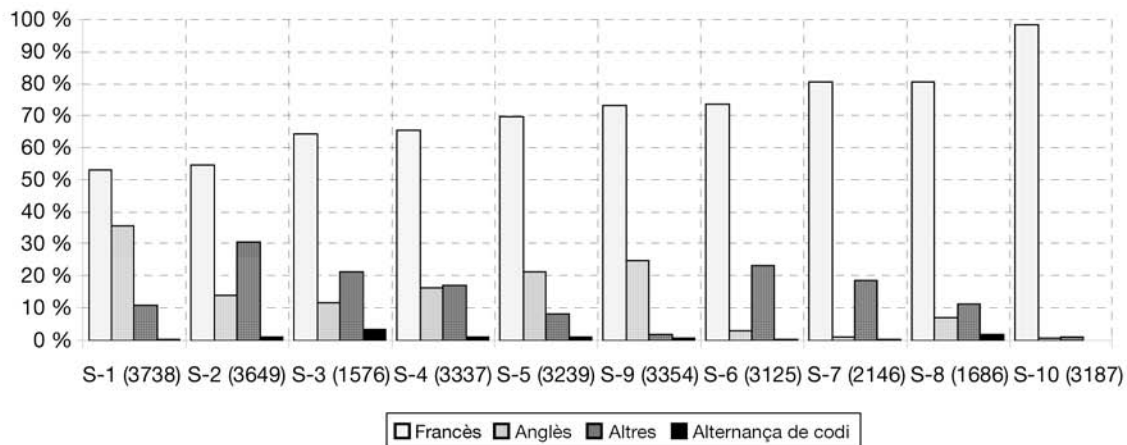
Repartició de la pràctica lingüística dels alumnes segons l'escola: nivell primari (1996-1998)

Els nombres entre parèntesis indiquen el nombre d'observacions fetes en cadascuna de les escoles.
 FONT: M. McANDREU, C. VELTMAN, F. LEMINE i J. ROSSELL (1999), *Concentration ethnique et usages linguistiques en milieu scolaire*, treball de recerca, Mont-real, Immigration et Métropoles.

Taula 6b

Repartició de la pràctica lingüística dels alumnes segons l'escola: nivell secundari (1996-1998)

Els nombres entre parèntesis indiquen el nombre d'observacions fetes en cadascuna de les escoles.
 FONT: M. McANDREU, C. VELTMAN, F. LEMINE i J. ROSSELL (1999), *Concentration ethnique et usages linguistiques en milieu scolaire*, treball de recerca, Mont-real, Immigration et Métropoles.

Taula 7

Al·loglots (llengua parlada a casa) segons la llengua d'ús públic, per regió, població de divuit anys o més, nativa i immigrada abans de 1995, Quebec, 1997

Regió	Llengua d'ús públic ús exclusiu o quasi exclusiu	
	Francès (%)	Anglès (%)
Quebec en conjunt	56	36
Àrea Metropolitana de Mont-real	54	39
Illa de Mont-real	53	38
Altres regions	74	19

FONT: Conseil de la Langue Française (1997), *Le français, langue d'usage public au Québec*.

b) Els usos del francès en la vida pública, el treball i en la vida privada

Els resultats són també positius pel que es refereix a l'ús del francès en la vida pública, el treball o la vida privada, però més matisats, depenent de l'àmbit estudiat. També són més parcials perquè en general provenen d'estudis únics o, en el cas del cens, no permeten una visió longitudinal.

Efectivament, com podem veure a la taula 7 (Béland, 1999) el francès domina com a llengua d'ús públic a totes les regions, encara que és clar que la presència de l'anglès segueix sent important, especialment a la regió de Mont-real. Altres dades del mateix estudi il·lustren també que l'ús del francès és especialment elevat en el context de relació amb les administracions públiques (escoles, 68 %; CLS, 65 %, en la relació amb el Govern, 61 %).

A més, les noves dades del cens de 2001 han mostrat que el domini del francès dins de la població immigrada en el món del treball era molt més fràgil, sobretot a Mont-real (com he dit abans, no

es poden fer estudis longitudinals respecte a això). Així, com podem veure a la taula 8, les dades afavoreixen fins i tot l'anglès en alguns períodes d'immigració. Aquesta situació, certament reflecteix la presència més important de l'anglès com a llengua de treball a Mont-real (el 28 % *versus* el 4 % en el cas de les àrees dels afores) però està molt més marcada en el cas de la població immigrada.

També, com era d'esperar, els usos dels joves són prou diferents en la vida privada i en la vida pública. Com podem veure a la taula 9, la presència de la llengua d'origen és molt important, en els usos amb la família, i la de l'anglès és dominant en les activitats culturals i relativament important en les activitats socials i amb els amics.

c) Les transferències lingüístiques

Tot i aquests resultats globalment favorables al francès, una majoria d'al·loglots, quan utilitzen a casa una llengua diferent de la seva llengua materna, trien de manera privilegiada l'anglès (*Secrétariat à la politique linguistique, 2005b*), encara que són més nombrosos que en el passat els que fan una transferència lingüística en favor del francès, com es pot veure a la taula 10a. Aquesta realitat s'explica per l'indicador escollit que reflecteix la situació sociolingüística del passat i no l'impacte específic de la legislació recent. En efecte, les persones que han canviat de llengua són sobretot els nadius i, entre els immigrants, les cohorts que arribaren abans de 1976. A més, quan examinem la població immigrada al·loglota (taula 10b) veiem que entre els arribats després de 1976 l'opció en favor del francès és dominant, però, a causa del nombre limitat de persones que ja han canviat de llengua usual a casa i a la presència important de persones ja bilingües (francès i llengua d'origen, especialment àrab en les onades migratòries recents) entre aquest grup, seria delicat de treure d'aquest fet conclusions definitives sobre les tendències del futur.

Taula 8

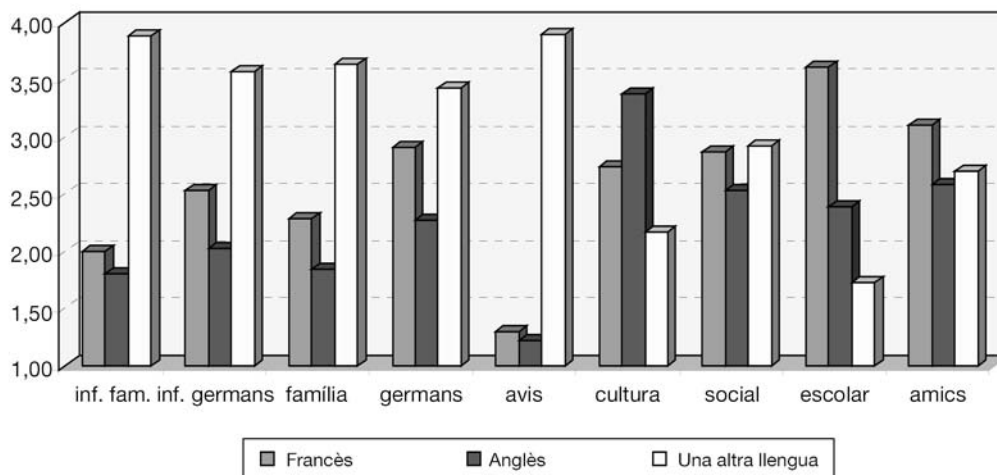
Immigrants al·loglots segons la llengua utilitzada amb més freqüència a la feina, per període d'immigració, àrea metropolitana de Mont-real, cens 2001

Període d'immigració	Francès (%)	Francès i anglès (%)	Anglès (%)	Nre.
Abans de 1971	40	16	44	49.555
1971 – 1980	52	15	33	47.340
1981 – 1990	52	17	31	64.145
1991 – 1995	48	16	36	47.230
1996 – 2001	44	12	44	41.060
Total	48	16	37	249.330

FONT: Statistique Canada, *Recensement de 2001*, 97F0016XCB01002 en el catàleg citat per P. Béland (2004), *Les langues du travail dans la région de Montréal en 2001*.

Taula 9

Usos lingüístics dels joves al·loglots a escoles secundàries de Mont-real, nre. = 830

FONT: J. ROSSELL (2004), *Les facteurs influençant les usages linguistiques chez les jeunes dans les écoles secondaires de Montréal*, Universitat de Mont-real, dades preliminars, tesi de doctorat.

Taula 10a

Evolució de la taxa de transferències lingüístiques cap al francès o l'anglès dels al·loglots que ja han canviat de llengua d'ús a casa

Transferències lingüístiques	1971 (%)	2001 (%)
Cap al francès	29	46
Cap a l'anglès	71	54

FONT: Louise MARMEN i Jean-Pierre CORBEIL (1999), *Nouvelles perspectives canadiennes. Les langues au Canada. Recensement de 1996*, Patrimoine Canadien et Statistique Canada; Statistique Canada *Recensement 2001: série «analyses» Profil des langues au Canada: l'anglais, le français et bien d'autres langues*, 10 de desembre de 2002, n. 97F0030XIF2001005 en el catàleg. Citat per Secrétariat à la Politique Linguistique au Québec a <http://spl.gouv.qc.ca/publications/rapport/defi/defi_faits.html>.

3. Conclusió: algunes lliçons de l'experiència quebequesa

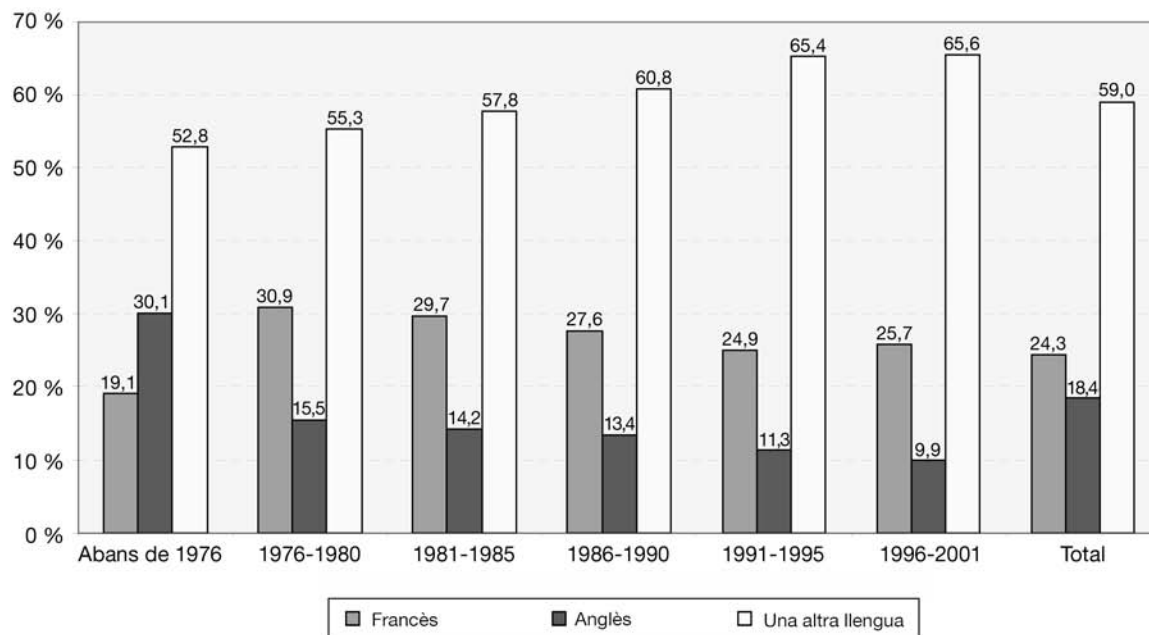
Abans de concloure sobre els escenaris possibles relatius a l'avenir demolingüístic de Mont-real i el Quebec, m'agradaria compartir amb vostès, com ja havia anunciat, algunes lliçons que l'experiència quebequesa em sembla que revelen quant a les condicions capaces de maximitzar l'impacte positiu d'una política lingüística sobre la integració d'immigrants.

A causa de la falta de temps, em limitaré a tres idees que em semblen les més importants:

En un context en el qual els fluxos migratoris juguen un paper important en matèria demolingüística, l'impacte d'una política lingüística serà maximitzat si aquesta es troba associada amb una política de selecció i integració dels immigrants. Pel que fa a la selecció, és clar que certes característiques premigratòries afavoriran l'adopció d'una llengua en lloc d'una altra com a llengua de l'ús públic (per exemple, al Quebec, el francès *versus* l'anglès) o permetran disminuir els costos de l'aprenentatge d'una nova llengua. Tres són els factors explorats actualment al Quebec, especialment pel Conseil Supérieur de la Langue Française: el coneixement del francès abans de l'arribada, el coneixement d'una llengua llatina abans de l'arribada (proximitat lingüística) i la procedència d'un país on el francès gaudeix de cert estatus (francofonia). Els tres factors apareixen com a significatius, especialment entre els immigrants arribats en edat adulta.¹ No obstant això, la utilitat política de tals conclusions és dubtosa: tant des del punt de vista normatiu com de l'interès econòmic, es pot qüestionar com podria el Govern quebequès fer d'aquestes característiques criteris eliminadoris de la selecció dels immigrants.

1. Per exemple, les persones que sabien només francès, més del 70 % l'utilitzen, mentre que només ho fan el 46 % d'aquelles que coneixien només l'anglès; els immigrants de llengua materna llatina o provinents d'un país de la francofonia, l'utilitzen en un 71 % comparativament al 50 % de persones de llengua materna altra que una llatina o nascudes en un país que no forma part de la francofonia.

Taula 10b

Llengua utilitzada amb més freqüència a casa, pels al·loglots immigrants, segons el període d'immigració, Quebec, 2001

En les categories «francès» i «anglès» han estat incloses les respostes combinades on figuraven el francès o l'anglès.

FONT: Statistique Canada, censos 2001, compilació especial de MCCI (2005).

És per aquest motiu que l'associació de la política lingüística amb una política activa d'integració dels immigrants sembla molt més important. En el cas del Quebec, l'escolarització en francès, en el cas dels immigrants arribats en una edat primevenc, o el fet d'haver rebut cursos de francès o de tenir infants en edat escolar, en el cas dels immigrants arribats en edat adulta, són factors que juguen un paper important, sempre segons els mateixos estudis (Carpentier, 2004; Girard-Lamoureux, 2004).² Una política de suport a l'habitatge que combati els guetos ètnics també podria tenir un impacte positiu, com ho demostra el fet que el 68 % de les persones que es van instal·lar en un barri en què predominava el francès en el moment de la seva arribada avui l'utilitzen de manera dominant.³ Aquests factors no anul·len les diferències relacionades

amb les característiques premigratòries però contribueixen a un valor agregat apreciable en matèria de francesització, especialment dins de les poblacions que no tindrien tendència a adoptar el francès de manera natural.

L'impacte d'una política lingüística sobre la integració dels immigrants serà també maximitzada si aquesta comporta una dimensió relativa a la llengua del treball. Donat el paper central que juga el projecte de mobilitat econòmica en la decisió d'emigrar, és clar que els comportaments lingüístics dels immigrants estaran més influenciats per qüestions de butxaca que per una solidaritat emotiva amb l'opressió lingüística viscuda per la comunitat d'acollida en el passat. Com hem vist anteriorment, aquesta dimensió, almenys pel que fa als treballadors immigrants concentrats en petites i mitjanes empreses, és un punt dèbil de la *Charte de la langue française*. No obstant això, sempre segons el Conseil Supérieur de la Langue Française sembla demostrat que el fet d'haver ocupat una primera ocupació en francès té una influència major sobre l'orientació lingüística futura.⁴

2. En el primer cas, el 65 % dels que han assistit a l'escola francesa utilitzen el francès d'una manera dominant en contrast amb el 36,5 % d'aquells que han anat a l'escola anglesa. En el segon cas, el 70 % i el 88 % respectivament d'aquells que han seguit cursos de llengua francesa o que tenien fills en el moment d'immigrar utilitzen el francès de manera dominant en contrast amb el 33 % i el 59 % respectivament.

3. En contrast amb el 43 % dels que es van instal·lar en un barri on dominava l'anglès.

4. Un 70 % amb una primera ocupació en francès en contrast amb un 42 % amb una primera ocupació en anglès.

Enfront d'aquestes dades complexes que he exposat, i assumint que el volum i la composició continuïn sent constants, es poden fer almenys tres lectures de l'avenir lingüístic de Mont-real:

– Un escenari optimista (el del Govern i dels polítics quebequesos): Mont-real continuaria sent una ciutat amb una majoria francòfona tant pel que fa a la llengua materna com a l'ús públic però la presència de l'anglès i d'altres llengües quedarà en un lloc important.

– Un escenari pessimista (el dels medis nacionalistes, els més alarmistes i dels demògrafs que acorden una gran importància a les transferències lingüístiques): Mont-real perdria la seva majoria francòfona pel que fa a la llengua materna, la qual cosa a mitjà termini erosionaria l'estatus del francès com a llengua pública. L'anglès tornaria a jugar aquest paper encara que el multilingüisme seguiria dominant l'espai privat.

– Un escenari intermedi (el meu i el dels demògrafs que dissocien llengua materna i llengua d'ús públic. Potser també és el que les autoritats quebequeses reconeixen com a realista, encara que no poden admetre-ho públicament): Mont-real perdria la seva majoria francòfona pel que fa a la llengua materna però el francès seguiria sent la llengua de l'ús públic i de l'intercanvi intercomunitari, encara que la presència de l'anglès i d'altres llengües continuarien sent importants.

Els tres escenaris, encara que en diversos graus, indiquen una realitat paradoxal, per exemple, un efecte pervers potencial, inesperat per als francòfons que assumien que la promoció de la seva llengua afavoriria un desenvolupament de la cultura i de la identitat tradicionals. L'èxit, en gran mesura ampli, del projecte de la *Charte de la langue française* ha creat, en efecte, una societat on el multilingüisme és més important que en el passat i on qualsevol associació estreta entre llengua i cultura s'ha tornat impossible. Pel que fa a això ens podem preguntar si el cas quebequès és únic. Ho dubto, bé que l'impacte de la immigració es deixa sentir probablement molt més que en certs països d'Europa. És evident que l'homogeneïtat cultural i la normalització lingüística no semblen anar de bracet en el context actual de globalització.

En conseqüència, les polítiques, els programes i les intervencions en matèria de relacions interculturals en les societats amb majoria fràgil em semblen indispensables, sobretot en aquelles societats en què l'estatus de la llengua dominant es troba més assegurat. Tanmateix, es tracta d'un altre debat que sobrepassa els objectius inicials d'aquest article, però al qual els sociolingüistes haurien de prestar més un interès especial, sigui quin sigui el rol més o menys central que atorguin a la llengua en qüestió de relacions ètniques.

Bibliografia

- BÉLAND, P. (1999). *Le français, langue d'usage public au Québec en 1997: Rapport de recherche*. Québec: Conseil de la Langue Française. Direction des Études et Recherches.
- (2004). *Les langues du travail dans la région de Montréal en 2001*. Québec: Conseil Supérieur de la Langue Française.
- BOURHIS, R.; LANDRY, R. (2002). «La Loi 101 et l'aménagement du paysage linguistique au Québec». *Revue d'Aménagement Linguistique*, núm. hors-série (tardor), p. 107-132.
- CAPPON, R. (1975). *Conflit entre les Néo-Canadiens et les francophones de Montréal*. Québec: Université Laval, CIRB.
- CARPENTIER, A. (2004). *Tout est-il joué avant l'arrivée: Étude de facteurs associés à un usage prédominant du français ou de l'anglais chez les immigrants allophones arrivés au Québec adultes*. Québec: Conseil Supérieur de la Langue Française.
- CASTONGUAY, C. (2001). *La langue parlée au foyer: Signification pour l'avenir du français et tendances récentes*. [Memòria presentada a la Comissió dels Estats Generals sobre la situació i el futur de la llengua francesa al Québec, jornada temàtica «Enjeux démographiques», 25 i 26 de gener]
- COMITÉ INTERMINISTÉRIEL SUR LA SITUATION DE LA LANGUE FRANÇAISE (1996). *Le français langue commune, enjeu de la société québécoise*. [Balanç de la situació de la llengua francesa al Québec el 1995. Informe del Comitè]
- CONSEIL DE LA LANGUE FRANÇAISE (2000). (PLOURDE, M. [dir.]; DUVAL, H.; GEORGEAULT, P. [col.l.]). *Le français au Québec: 400 ans d'histoire et de vie*. Fides: Les Publications du Québec.
- ELKOURI, R. (2001). «Des démographes se contredisent aux états généraux sur la langue». *La Presse* [Mont-real], núm. 26 (gener).
- GAGNÉ, M.; CHAMBERLAND, C. (1999). «L'évolution des politiques d'intégration et d'immigration au Québec». A: McANDREW, M.; DECOUFLÉ, A. C.; CICERI, C. *Les politiques d'immigration et d'intégration au Canada et en France: analyses comparées et perspectives de recherche*. Paris; Ottawa: Ministère de l'Emploi et de la Solidarité, CRSH, p. 71-90.
- GENDRON, J. D. (1972). *La position de la langue française au Québec*. Québec: Éditeur Officiel du Québec.
- GIRARD-LAMOUREUX, C. (2004). *La langue d'usage public des allophones scolarisés au Québec*. Québec: Conseil Supérieur de la Langue Française.
- GOUVERNEMENT DU QUÉBEC (1977). *Charte de la langue française*. Títol 1, capítol VIII, aprovada el 26 d'agost de 1977. Québec: Éditeur Officiel du Québec.

- HARVEY, F. (2000). «Le Canada français et la question linguistique». A: *Le français au Québec, 400 ans d'histoire et de vie*. Mont-real; Fides: Publications du Québec, p. 139-153. [Sota la direcció de Michel Plourde, H. Duval i P. Georgeault [col.l.]]
- MALLEA, J. (1977). *Quebec's Language Policy: Background and Responses*. Quebec: CIRB.
- MCANDREW, M. (2001). *Immigration et diversité à l'école: Le débat québécois dans une perspective comparative*. Mont-real: Les Presses de l'Université de Montréal.
- (2002). «La Loi 101 en milieu scolaire: impacts et résultats». *Revue d'aménagement linguistique*, núm. hors-série (tardor), p. 69-83.
  - (2003). «Should national minorities/majorities share common institutions or control their own schools? A comparison of policies and debates in Quebec, Northern Ireland and Catalonia». A: Juteau, D.; Harzig, C. [dir.]. *The Social Construction of Diversity: Recasting the Master Narrative of Industrial Nations*. Nova York: Berghahn Press, p. 369-424.
  - (2005). «La política quebequense de inmigración e integración y los acuerdos federales y provinciales en la materia». *Revista Migraciones Internacionales* [Madrid], Instituto Universitario de Estudios sobre Migraciones. [Propera publicació]
  - (2006). «Projet national: Immigration et intégration dans un Québec souverain: dix ans plus tard, l'analyse proposée tient-elle toujours la route? Mise à jour 2001». *Religion et Politique dans les Sociétés Contemporaines = Religion and Politics in Contemporary Societies*, vol. 38, núm. 1 (primavera).
- MCANDREW, M.; JACQUET, M. (1996). «Le discours public des acteurs du monde de l'éducation sur l'immigration et l'intégration des élèves des minorités ethniques». *Recherches sociographiques*, núm. 37, p. 1-41.
- MCANDREW, M.; LEDENT, J. (2005). *La réussite scolaire des jeunes noirs au secondaire*. Mont-real: Immigration et Métropoles: Ministère de l'Éducation du Québec. [Report de recerca] [Amb la col·laboració de Rachid Ait-Said]
- MCANDREW, M.; PROULX, J.-P. (2003). «Educatión y etnicidad en Québec: una visión general». A: GARRETA, J.; SAMPER, L.; LLEVOT, N. [comp.]. *Relaciones étnicas y educacion en una sociedad dividida: Québec*. Lleida: Universitat de Lleida. Departament de Pedagogia i Psicologia, p. 29-56. (Educatió i Món Actual)
- MCANDREW, M.; ROSSELL, J. (2005). «Les usages linguistiques en milieu pluriethnique montréalais». A: CONTI, V.; PIETRO J.-F de. [dir.]. *L'intégration des migrants en terre francophone: aspects linguistiques et sociaux*. Lausana: Loisirs et Pédagogie, p. 101-112. [Actes del seminari sobre la integració dels migrants en terra francòfona: aspectes lingüístics i socials, 4 i 5 de desembre de 2001]
- MCANDREW, M.; VELTMAN, C.; LEMIRE, F.; ROSSELL, J. (1999). *Concentration ethnique et usages linguistiques en milieu scolaire*. Mont-real: Université de Montréal: Immigration et Métropoles.
- MINISTÈRE DE L'ÉDUCATION DU QUÉBEC (1998). *Une école d'avenir: Intégration scolaire et éducation interculturelle*. Québec: Gouvernement du Québec.
- MINISTÈRE DE L'IMMIGRATION ET DES COMMUNAUTÉS CULTURELLES (2005a). *Plan stratégique 2005-2008*. Mont-real.
- (2005b). *Tableaux sur l'immigration au Québec, 2000-2004*. Mont-real: Direction de la Population et de la Recherche.
  - (2005c). *Compilations spéciales*. Mont-real.
  - (2005d). *Compilations spéciales*. Mont-real.
- MINISTÈRE DES COMMUNAUTÉS CULTURELLES ET DE L'IMMIGRATION (1990). *Au Québec pour bâtir ensemble*. Mont-real: Direction des Communications. [Enunciat de política en matèria d'immigració i d'integració]
- MINISTÈRE DES RELATIONS AVEC LES CITOYENS ET DE L'IMMIGRATION (2001). *Plan stratégique 2001-2004*. Mont-real.
- (2004a). *Rapport annuel de gestion 2003-2004*. Mont-real.
  - (2004b). *Population immigrée recensée au Québec et dans les régions en 2001: caractéristiques générales. Recensement de 2001: données ethnoculturelles*. Mont-real.
- OFFICE DE LA LANGUE FRANÇAISE (2001). *La francisation des entreprises: un processus continu souvent interrompu*. Direction de la Francisation. [Document presentat a la Comissió dels Estats Generals sobre la situació i el futur de la llengua francesa al Québec en el marc de la jornada temàtica sobre la llengua a la feina, Mont-real, 16 de febrer]
- PAILLÉ, M. (2002). «L'enseignement en français au primaire et au secondaire pour les enfants d'immigrants: un dénombrement démographique». *Revue d'aménagement linguistique*, núm. hors-série (tardor), p. 51-67.
- PICHÉ, V. (2001). «Démographie et langue: pour sortir de la guerre des chiffres». *La Presse* [Mont-real] (3 febrer).
- PLOURDE, M. (1988). *La politique linguistique du Québec, 1977-1987*. Québec: Institut Québécois de Recherche sur la Culture.
- ROSSELL, J. *Les facteurs influençant les usages linguistiques chez les jeunes dans les écoles secondaires de Montréal*. [Dades preliminars] [Tesi de doctorat, Universitat de Mont-real] [Encurs]
- SECRETARIAT À LA POLITIQUE LINGUISTIQUE (2005a). *La dynamique des langues en quelques chiffres* [en línia]. Gouvernement du Québec. <<http://www.spl.gouv.qc.ca/publications/statistiques/tableau.html#Répartition%20de%20la%20population%20du>

%20Quebec %20selon %20la %20langue %20maternelle>
[Consulta: 24 de maig de 2005]

SECRETARIAT À LA POLITIQUE LINGUISTIQUE (2005b). *La dynamique des langues en quelques chiffres* [en línia]. Gouvernement du Quebec. <<http://www.spl.gouv.qc.ca/publications/>

statistiques/tableau.html#Assimilation %20vers %20le %20français> [Consulta: 24 de maig de 2005]

SIGUAN, M. (1984). «Language and education in Catalonia». *Prospects: Quarterly Review of Education*, núm. 14 (gener), p. 111-124.